

This PDF you are browsing now is a digitized copy of rare books and manuscripts from the Jnanayogi Dr. Shrikant Jichkar Knowledge Resource Center Library located in Kavikulaguru Kalidas Sanskrit University Ramtek, Maharashtra.

KKSU University (1997- Present) in Ramtek, Maharashtra is an institution dedicated to the advanced learning of Sanskrit.
The University Collection is offered freely to the Community of Scholars with the intent to promote Sanskrit Learning.

Website
<https://kksu.co.in/>

Digitization was executed by NMM

<https://www.namami.gov.in/>

Sincerely,

Prof. Shrinivasa Varkhed
Hon'ble Vice-Chancellor

Dr. Deepak Kapade
Librarian

Digital Uploaded by eGangotri Digital Preservation Trust, New Delhi
<https://egangotri.wordpress.com/>

M-441

कविकुलगुरु कालिदास संस्कृत विश्वविद्यालय, रामटेक
हस्तलिखित संग्रह

दाखल क्र M441 विषय व्याकरण
नाव. लघुकाव्यम् MS
लेखक/लिपीकार पाणिनीयम्
पृष्ठ 6 काल — पूर्ण/अपूर्ण

॥ ल० को० ॥

॥ १ ॥

श्रीगणेशायनमः ॥ अथ लघुकोमुदीत्याकरणं ॥ नत्वासरस्वतीं देवीं शुद्धाङ्गुल्याङ्करोम्यहं ।
पाणिनीयप्रवेशाय लघुसिद्धांतकोमुदीं । संज्ञां । अइउण् । कलृक्कुङ् । एओङ् । ऐऔच् ।
ह्यवरत्कारण् । अमङ्गणम् । झभञ् । घडधष् । जवगडदशा । खफछठथचटतवाकपय् । श
षसर् । हल् । इति माहेश्वराणि सूत्राणि अणादिसंज्ञार्थानि । एषामस्यादितः । हकारादिष्व
कारउच्चारणार्थः । लणमध्ये त्विसंज्ञकः । हलन्त्यम् । १. २. ३. ७ पदेशे ऽन्यं हलित्स्यात् । उपदेश
आद्योच्चारणं । सूत्रेष्वदृष्टम्पदं सूत्रान्तगादनुवर्तनीयं सर्वत्र । अदर्शनं लोपः । १ १ ६० ।
प्रशक्तस्यादर्शनं लोपसंज्ञस्यात् । यथा ऽणिति अइउण् । तस्य लोपः । १ २ ५ तस्येतो
लोपस्यात् । णादयो णाद्यर्थाः । आदिरेत्येन सहेता । १ १ ७१ । अन्येनेता सहित आदि
मध्यगानां स्वस्य च संज्ञास्यात् । यथा ऽणिति अइउण्वर्णानां संज्ञा । एवमचू हल् अलित्या
दयः । उकालो ऽस्वदीर्घप्लुतः । १ २ २७ । उश्च ऊश्च ऋश्च वः । वाङ्कारुङ् वकारो यस्य स्ये

॥ श्री ॥

॥ १ ॥

॥ ल० को० ॥
हि

॥ १ ॥

चक्रमात् ह्रस्वदीर्घप्लुतसंज्ञस्यात्। स प्रत्येकमुदात्तोभेदेन त्रिधा। उच्चैरुदात्तः १२. ३९। रिमि
चैरनुदात्तः १३. २. ३०। समाहारः स्वरितः १४. ३. ३९। सनवविधोऽपि प्रत्येकमनुनासिकाननुनासिक
त्वाभ्यां द्विधा मुखनासिकावचनोऽनुनासिकः १५. १। मुखसहितनासिकयोश्चार्थमाणो वर्णोऽ
नुनासिकसंज्ञस्यात्। तदित्यम्। अइउकृएषां वर्णानाम्प्रत्येकमष्टादशभेदाः। लृवर्णस्य द्वा
दशतस्य दीर्घाभावात्। एचामपि द्वादशतेषां ह्रस्वाभावात्। तुल्मास्य प्रयत्नसवर्णम् १६
१७। ताल्मादिस्थानमाभ्यान्तरप्रयत्नश्चेत्येतद्वयं यस्येनेतुल्लनूतन्मिथः सवर्णसं
ज्ञस्यात्। कृलृवर्णयोर्मिथः सावर्ण्यवान्यम्। अकुह्विसर्जनीयानां कण्ठः। इचुयशानां
तालु। कटुरषाणामूर्ध्व। लृतुलसानां दंताः। उपपद्मानियानां मोष्ठौ। त्रमडणनानां ना
सिकाव। एदैतोः कण्ठतालु। ओदौतोः कण्ठोष्ठं। वकारस्य दंतोष्ठं। जिह्वामूलियस्य जिह्वा
मूलं। नासिकाऽनुरवारस्य। यलो द्विधा। आभ्यन्तरो बाह्यश्च। आद्यः पञ्चधा स्पृष्टेष

॥ १ ॥

स्पृष्टेषु द्विवृत विवृत संवृत भेदात् । तत्र स्पृष्टम् प्रयत्नस्पर्शानां । इषस्पृष्टमन्तस्थानां
 इषद्विवृतम् भ्रमणाश्च आद्यः पञ्चधा । विवृतम् स्वराणां । ह्रस्वस्यावर्णस्य प्रयोगे संवृतं । प्र
 क्रियादशायास्तु विवृतमेव । बाह्यस्वेकादशधा । विवारस्सम्बारश्वा सोनादो घोषोऽघो
 षोऽल्ल प्राणो महाप्राण उदानोऽनुदानः । स्वरितः श्वेति खरो विवाराश्वासा घोषाश्च
 दशः संवारानादाऽघोषाश्च । वर्गानाम्प्रथमतृतीयपञ्चमायणश्चाल्मप्राणाः । वर्गानां द्वि
 तीयचतुर्थैश्चिन्मश्चमहाप्राणाः । कादयो मावसानाः स्पर्शाः । यणो न्नस्थाः शलउष्माणः । अ
 न्नः स्वराश्च ख इति करवाभ्यां प्रागर्द्धविसर्गसदृशो जिह्वामूलीयः । फ इति पफाभ्याम्प्राग
 र्द्धविसर्गसदृश उपध्यानीयः । अं अः । इत्यचः परावनुरस्वारविसर्गो । अणुद्विसवर्णस्य चाप्र
 त्ययः । ११. ७९. । अं विधीयमानोऽणुद्विसवर्णसंज्ञकस्यात् । अत्रैवाण् परेण णकारेण कु
 तुदुतुपु एते उदितः । तदेवमदृष्टादशानां संज्ञा । तेषु कारो कारौ । ऋकारस्त्रिंशतगण

॥ ल० को० ॥

॥ २ ॥

न

वंलुकोपि। एचोद्वाशनां। अनुनासिकाननुनासिकभेदेन यवलादिधा। तेना ननुनासिकास्ते
द्वयोद्वयोः संज्ञा। परस्मिन्निकर्षसाहिता। १. १. १०१। वर्णानामतिशयितस्मिन्निधिसाहिता संज्ञ
स्यात्। हलोन्तरासंयोगः। १. १. ७। अजिरव्यवहिता हलसंयोग संज्ञास्युः। सु तिङन्तम्पदम्।
१. ४. १४। सुबन्तं तिङन्तम्पदसंज्ञा स्यात् ॥ इति संज्ञा प्रकरणम् ॥ इकोपणचि। ६. १.
७७। इकं स्थाने यण स्यात् चि संहितायां विषये। सुधी उपास्य इति स्थिते। तस्मिन्निति निर्दिष्ट
पूर्वस्य। १. १. ६६। समभी निर्देशेन विधीयमानङ्कार्यवर्णान्तरेणाव्यवहितस्य पूर्वस्य बोध्यमूस्था
नेऽन्तरतमः। १. १. १०। प्रसंगे सति सदृशतमे आदेशः स्यात्। सुधूय उपास्य इति जाते। अर्धे चि
च। ६. ४. ४७। अचः परस्य यरो देवास्तो नत्वचि। इलान्नशूक्ष्मशि। ६. ४. १२। स्पष्टम्। इति धका
रस्य धकारः। संयोगान्तस्य लोपः। ८. २. २३। संयोगान्तं यत्पदन्तदन्तस्य लोपः स्यात्। अलोऽन्त
स्या। १. १. ५२। षष्ठी निर्दिष्टोऽन्त्यस्य आदेशः स्यात्। इति प्राप्तेयणः प्रतिषेधः। सुधूय उपास्यः। म

॥ श्री ॥

॥ २ ॥

ध्वरिः। घात्रंशः। लकृतिः। एचोऽयवायावः। ६. १. ७०। एचक्रमादय् अव् आय् आव् एतेस्युरचियथ
 संख्यमनुदेशस्तुमानाम्। १. ३. १०। समसम्बन्धीविधिर्यथासंख्यं स्यात्। हरये। विष्णवे। नाथकः।
 पावकः। वान्तोऽपि प्रत्यये। ६. १. ७१। यकारोदो प्रत्यये परे ओदोतोरैव आव् एतोरुतः। गव्यं। ना
 व्यम्। अध्वपरिमाणेव। गव्यूतिः। अदेङ्गुणः। १. १. २। अत एङ्च गुणसंज्ञः स्यात्। तपरस्त्वका
 लस्य। १. १. ७०। तः परोयस्मात्सचतात्परश्चोच्चार्यमाणः समकालस्यैव संज्ञः स्यात्। आङ्गुणः।
 ६. १. ८७। अवर्णादचिपरे पूर्वपरयोरेको गुणादेशः स्यात्। उपेन्द्रः। गौ गोदकं। उपेदेशोऽज
 नुनासिक इत्। १. २. २। उपेदेशोऽनुनासिकोऽजित्संज्ञः स्यात्। प्रतिज्ञाऽनुनासिक्याः। पाणि
 नीयाः। लृप्सूत्रस्यावर्णेन संहोच्चार्यमाणोरेको रल्योऽसंज्ञा। उरुणरपरः। १. १. २१। कृदिति त्रि
 शतः। संज्ञेत्युक्तनस्थाने योऽण् सरपरस्सन्नेव प्रवर्तते। कृष्णर्द्धिः। तवल्कारः। लोपः शाक
 लस्य। ८. ३. ११। अवर्णपूर्वयोः पदान्तोर्यवयोर्वालोपोऽशिपरे। पूर्वत्रासिद्धम्। ८. २. ३

ज्ञो

॥ ल० दु० कौ० ॥

॥ ३ ॥

सपादसमाध्यायीप्रतिनिपाद्यसिद्धात्रिपाद्यामपि पूर्वप्रतिपरं शास्त्रमसिद्धम् । हरइह । हरयिह । वि
ष्णइह । विष्णविह । वृद्धिरादेव ॥ १११ ॥ आदेव वृद्धिसंज्ञः स्यात् । वृद्धिरेचि ॥ ६९ ॥ ८८ ॥ आदेचि परे वृद्धि
रेकादेशः स्यात् । उपैति । उपेयते । प्रथोहः । एजाद्योः किम् । उपेतः । माभवान् प्रेदिधत् । अक्षादूहिन्या
मुपसंख्यानम् । अक्षोहिणीसेना । प्रादूहोढो । व्यंषेयेषु । प्रोहः । प्रोटः । प्रौढिः । प्रेषः । प्रेषः । क्रतेचत
तीयासमासे । सुरुवेन क्रतुः । सुरुवार्तः । तृतीयेति किं । परमर्तः । प्रवत्सतरकम्बलवसनार्णदशाना
मृण । प्रार्ण । वत्सतरार्णम् । इत्यादि । उपसर्गः । क्रियायोगे ॥ ४५१ ॥ प्रादयः । क्रियायोगे उपसर्गसंज्ञाः स्युः ।
प्रपरा । अपासम् । अनु । अव । निस् । निरु । दुस् । दुर । वि । आडः । नि । अधि । अपि । अति । स्तु । उत् । अभि ।
प्रति । परि । उप । एते प्रादयः । भूवादयो धातवः ॥ ३११ ॥ क्रियावाचिनो भूवादयो धातुसंज्ञाः स्युः । उपसर्ग
दतिधातो ॥ ६९ ॥ ९१ ॥ अवर्णानूतादुपसर्गादकारादौ धातो परे वृद्धिरेकादेशः स्यात् । प्राछति । एडि । पर
रूपं ॥ ६९ ॥ ९४ ॥ आदुपसर्गादिङादौ धातो पररूपमेकादेशः स्यात् । प्रेजते । उपोषति । अचो न्यादिवि
॥ गुणापवादः । कृणो कत्वम् । गङ्गोघः । देवेभ्यः । कृणो कृण्वम् । एते धतुदूसा ॥ ६९ ॥ ९९ ॥ अवर्णादेनाद्योरेत्येधयो रूढिच परे वृद्धिरेकादेशः

॥ ३ ॥

स्वायं ।

म

११६४ अचाम् ध्येपोऽन्यः स आदिर्यस्य नादिसंज्ञस्यात् । शकंधादिषु पररूपम् । वान्वम् । तच्चटेश
कन्धुः । कर्कशुः । मनीषा । आकृतिगणोऽयम् । मार्तण्डः । ओमाङोश्वा ६९ ११ । ओमि । आङि । चापड
रूपेकोदेशः स्यात् । शिवायो नमः । शिवेहि । अकस्स वर्णदीर्घः ६९ १०९ । अकस्स वर्णः चिपरे पूर्वपर
यो दीर्घ एकादेशः स्यात् । देयादिः । श्रीशः । विष्णुदयः । होतृकारः । एङः । पदान्तादति ६९ १०९ । पदा
नताङोतिपरे पूर्वसुप्तेकोदेशस्यात् । हरेः । विष्णोः । सर्वत्रविभाषागोः ६९ ११२ । हरे
केवेदेचेङ् न तस्य गोरुतिवा मकृतिभावः । गोअग्रम् । गोग्रम् । एङन्तस्य किम् । वित्रग्वधम् । पदान्
ते किम् । गोः । अनेकात् शिस्वस्य ११ ५५ । इति माते । डिच् ११ ५३ । डिङ्नेकाल्पन्यस्यैव स्यात् ।
अवङ् । स्फोटयनस्य ६९ १२३ । पदान्ते एङन्तस्य गोरवङ्वाचिगोग्रम् । गवाग्रम् । पदान्ते किम् ।
गवि । इङ्चे ६९ १२४ । गोरवङ् स्यादिङ् । गवेङ् । दूराद्धेत् ८२ ८४ । दूरात् सम्बोधने वाक्यस्य
टः । कृतोवा । पुनप्रगृह्या अचि नित्यम् ६९ १२५ । एते चि प्रकृत्याः स्युः । आगच्छा कृष्णा ३ । अत्र

त म्वा । प्रहृक्पिः । प्रहृषिः । पदान्ताः । किम् । आर्छत् । इति स्वरसंघिः । स्तोऽश्वनाश्वः ८४ ४०
सकारतवर्गयोः शकारचवर्गेस्तिः । रामश्चेते । रामश्चिनोतिसञ्चित् । शार्ङ्गिञ्जयशात् ८४ ४४
शातरस्योक्तम् । विश्वः । प्रभः । पुनापुः ८४ ४१ । स्तोः पुनायोगेष्टुः । रामपष्टः । रामहीकते मेष्टा
तद्दीका । चक्रिण्गैकसे । नपदान्ताद्वोरनाम् ८४ ४२ । पदान्ताद्ववर्गोत्पत्त्याः नामः स्तोऽपु नस्मा
त् । षट्सन्तः । षट्ते । पदान्तात्किम् । ईद्वे । तोः किम् । सर्पिष्टमम् । अनान्नवतीनगरीणामिति
वाच्यं । षण्णाम् । षण्णवाति । षण्णगर्गः । तोः षि ८४ ४३ । नष्टुत्वम् । सन्धः । झलञ्जशोने ८२ ३९
पदान्ते झलञ्जशस्युः । वागीशः । यरोऽनुनासिकेऽनुनासिकोवा ८४ ४३ । यरः पदान् तस्यानु
नासिके परेऽनुनासिकोवास्यात् । एतन्मुगारिः । एतद्गुरारिः । प्रत्यये भाषाया नित्यम् । तन्मात्रम्
चिन्मयं । तोर्लि ८४ ६० । परसवर्णः । तल्लयः । विद्वान् छिंस्वति । नस्यानुनासिकोलः । उदः स्था
स्तम्भोः पूर्वस्य ८४ ६१ । उदः परयोः । स्थास्तम्भोः । पूर्वसवर्णः । तस्मादिहत्तरस्य ११. ६७

॥ ल० को०

॥ ९॥

पञ्चमीनिर्देशेन क्रियाभाणङ्गायम् । वर्णान्तरेणाव्यवहितस्य परस्यक्षेपं । ओदेः परस्या ११ ५४
परस्ययद्विहितं तत्तस्यादेवोध्यम् । इतिसस्यथः । इराश्रुसिखर्णे । ८४ ६१ हलः परस्याश्रुश्रु
लोपस्सवर्णेश्रुश्रुस्वारेवा ८४ ६२ । इराश्रुश्रुश्रुस्वारेवा ८४ ६३ । इराश्रुश्रुश्रुस्वारेवा ८४ ६४ । इराश्रुश्रुश्रुस्वारेवा ८४ ६५ ।
इराश्रुश्रुश्रुस्वारेवा ८४ ६६ । इराश्रुश्रुश्रुस्वारेवा ८४ ६७ । इराश्रुश्रुश्रुस्वारेवा ८४ ६८ । इराश्रुश्रुश्रुस्वारेवा ८४ ६९ ।
इराश्रुश्रुश्रुस्वारेवा ८४ ७० । इराश्रुश्रुश्रुस्वारेवा ८४ ७१ । इराश्रुश्रुश्रुस्वारेवा ८४ ७२ । इराश्रुश्रुश्रुस्वारेवा ८४ ७३ ।
इराश्रुश्रुश्रुस्वारेवा ८४ ७४ । इराश्रुश्रुश्रुस्वारेवा ८४ ७५ । इराश्रुश्रुश्रुस्वारेवा ८४ ७६ । इराश्रुश्रुश्रुस्वारेवा ८४ ७७ ।
इराश्रुश्रुश्रुस्वारेवा ८४ ७८ । इराश्रुश्रुश्रुस्वारेवा ८४ ७९ । इराश्रुश्रुश्रुस्वारेवा ८४ ८० । इराश्रुश्रुश्रुस्वारेवा ८४ ८१ ।
इराश्रुश्रुश्रुस्वारेवा ८४ ८२ । इराश्रुश्रुश्रुस्वारेवा ८४ ८३ । इराश्रुश्रुश्रुस्वारेवा ८४ ८४ । इराश्रुश्रुश्रुस्वारेवा ८४ ८५ ।
इराश्रुश्रुश्रुस्वारेवा ८४ ८६ । इराश्रुश्रुश्रुस्वारेवा ८४ ८७ । इराश्रुश्रुश्रुस्वारेवा ८४ ८८ । इराश्रुश्रुश्रुस्वारेवा ८४ ८९ ।
इराश्रुश्रुश्रुस्वारेवा ८४ ९० । इराश्रुश्रुश्रुस्वारेवा ८४ ९१ । इराश्रुश्रुश्रुस्वारेवा ८४ ९२ । इराश्रुश्रुश्रुस्वारेवा ८४ ९३ ।
इराश्रुश्रुश्रुस्वारेवा ८४ ९४ । इराश्रुश्रुश्रुस्वारेवा ८४ ९५ । इराश्रुश्रुश्रुस्वारेवा ८४ ९६ । इराश्रुश्रुश्रुस्वारेवा ८४ ९७ ।
इराश्रुश्रुश्रुस्वारेवा ८४ ९८ । इराश्रुश्रुश्रुस्वारेवा ८४ ९९ । इराश्रुश्रुश्रुस्वारेवा ८४ १०० ।

॥ ९॥

परे मस्य मोवा किम्। ह्यलयाति। किं ह्यलयाति। यवल परे यवलवा। किं ह्यः। किं ह्यः। किं ह्यलयाति कि
 कं ह्यलयाति। नपरेनः। ८३ २७। नपरे ह्यकोरे मस्य नोवा। किं ह्यते। किं ह्यतोऽः। सिधुद्। ८३ २९।
 डापरस्य सस्य धुद्वा। आव्य नो टकिंतो। ११ ४६। टिक्किंतो यस्योक्तौ तस्य क्रमादा वनूतौ सः। ष
 ट्सन्तः। षट् सन्तः। इणोः। कुकटुक शरि। ८३ २८। वारुतः। प्राड षष्ठः। प्राड दशष्ठः। सुगणू षष्ठः। सु
 गणू षष्ठः। नश्चा। ८३ ३०। नानूतापरस्य सस्य धुद्वा। सनूतः। सन्तः। शितुकु। ८३ ३१। पदानूत
 स्य नस्य शोपरे तुग्वा। सञ्चम्भः। सञ्च शम्भः। सञ्च शम्भुः। इमो ह्रस्वाद विडमुण्। नित्यम्। ८३
 ३२। ह्रस्वात्परो योऽम् तदन्तयभूत् पदानूतस्मात् परस्या चोऽमुट्। अत्यङ्गुला। सुगण्णीशः। स
 न्च्युतः। समः। सुटि। ८३ ३३। समोरुः। सुटि। अत्रानुनासिकः पूर्वस्य तुवा। ८३ ३४। अत्ररु प्रकारेण
 रोऽम् पूर्वस्यानुनासिकोवा। अनुनासिकात्परोनुस्वरः। ८३ ३५। अनुनासिक विहायरोः। पूर्वस्मा
 त्परोऽनुस्वारागमः। रवरवसानयोर्विसर्जनीयः। ८३ ३६। रवरि अवसाने च पदानूतस्य रस्य विस
 र्गः। सम्युद्धानां सोवक्तव्यः। संस्कृता। संस्कृता। पुनः। स्वयम्परे। ८३ ३७। अम्परे स्वयि पुमे

[OrderDescription]
,CREATED=14.11.19 11:09
,TRANSFERRED=2019/11/14 at 11:12:46
,PAGES=13
,TYPE=STD
,NAME=S0002096
,Book Name=M-441-LAGHUKOUMUDI\
,ORDER_TEXT=
,[PAGELIST]
,FILE1=00000001.TIF
,FILE2=00000002.TIF
,FILE3=00000003.TIF
,FILE4=00000004.TIF
,FILE5=00000005.TIF
,FILE6=00000006.TIF
,FILE7=00000007.TIF
,FILE8=00000008.TIF
,FILE9=00000009.TIF

FILE10=00000010.TIF
,FILE11=00000011.TIF
,FILE12=00000012.TIF
,FILE13=00000013.TIF
,